

М.А.Зиёдуллаев,
БМА тингловчиси

БАНК ТИЗИМИДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШНИНГ РЕНТАБЕЛЛИККА ТАЪСИРИ

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси банк секторида хусусийлаштириш жараёнлари таҳлил қилинган, хусусийлаштириш жараёнларини янада чуқурлаштириш, банклар ўзлик капитали тузилмасини трансформациялаш зарурияти ва имкониятлари ўрганилган, банк тизимида хусусийлаштиришнинг рентабелликга таъсири тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: хусусийлаштириш, тижорат банки, банк ўзлик капиталининг тузилмаси, банк устав фондидаги давлат улуши, банк рентабеллик кўрсаткичи.

Аннотация. В статье рассмотрены процессы приватизации в банковском секторе Республики Узбекистан, изучены необходимость и возможности дальнейшего углубления процессов приватизации и трансформации структуры собственного капитала банков, рассмотрен вопрос влияния приватизации на повышение рентабельности банковского сектора.

Ключевые слова: приватизация, коммерческий банк, структура собственного капитала банка, государственная доля в уставном фонде банка, показатели рентабельности банка.

Мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси унда яратилган инвестиция муҳитига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Инвестиция муҳитининг қулайлиги инвестиция фаолиятининг ривожланиши, ички ва ташқи инвестицияларни жалб қилишнинг кўлами, йўналишлари ва самарадорлигига таъсир қилади. Шунинг учун, юқори инвестиция жалб қилиш меъёрига эга бўлган мамлакатлар, бошқа шарт-шароитлар бир хиллиги ҳолда, одатда, юқори иқтисодий ўсиш суръатларига эга бўлмоқдалар. Шунинг учун, 2019 йил номини “фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш” йили деб номланганлини ихозлаб берар экан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга мурожатномасида “...қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган.” – деб таъкидлаб ўтди (www.uza.uz).

Ўзбекистонда ҳозирги йилларда мақсадли равишда иқтисодиётимизда ҳам стратегик ҳам иқтисодий асосланган ҳолда давлат улушини камайитиришга қаратилган ҳаракатлар олиб борилмоқда.

Ўтказилган танқидий таҳлил натижаларига кўра бизда айрим ишлаб чиқариш соҳасидаги ташкилотларда, табиий монополия ва корхоналарда, аҳоли учун ижтимоий муҳим аҳамият касб тутувчи вазифаларни бажараётан ташкилотлардагина давлат иштироки ва бошқарувини сақлаб қолишга ҳаракат қилинаётганини кўришимиз мумкин.

Барча бошқа ташкилотлар, давлат акция пакетлари ва бошқа давлат тармоқларида босқичма-босқич равишда хусусий қўлларга, хусусий секторга, биринчи ўринда – чет эл инвесторларига бериш кўзда тутилган.

Жумладан, ўтган йилнинг апрель ойида қабул қилинган хусусийлаштириш Дастури истиқболли 1247 инвесторларга давлат активларини бериш кўзда тутилган бўлиб, улар ўз ичига қуйидагиларни ҳам қамраб олади:

- 68 та катта кимёвий тармоқдаги, машинасозлик, озиқ-овқат, қурилиш ва енгил саноат, нефть-газ соҳаси ва молиявий сектор, хизматлар соҳасидаги стратегик аҳамиятга эга бўлган чет эл инвесторларига таклиф этилаётган давлат улуши;

- истиқболли чет эл инвесторларига сотилиш кўзда тутилган 667 нафар давлат объектлари ва давлат улуши;

- “нол” қийматдаги инвестицион мажбуриятларни олган ҳолида, давлат қарамоғида бўлган 512 та мол-мулк комплекслари.

Шу билан бирга алоҳида таъкидлаб ўтишим жоизки: мамлакатимизда бошқа давлатлар каби бюджетдаги дефицитлар ўрнини тўлдириш учун эмас балки, янги технологиялар ва ускуналарни олиб кира олувчи, замонавий рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи ва унинг маркетингини юритувчи, ҳозирги бозоримиз ривожланишига ҳисса қўша олувчи стратегик инвесторларни жалб этиш мақсадида хусусийлаштириш жараёни амалга оширилмоқда.

Давлат активларини бошқариш агентлиги инвесторларни корхоналарга инвестиция олиб киришга таклиф этиши ва ҳар бир ҳолатда аниқ ташкилотлар ва активлар бўйича оптимал бошқарув механизмларини кўриб чиқиши зарур. Масалан, агар Дастурга асосан бирор бир ташкилотнинг акцияларини бир қисмигина сотиши кўзда тутилган бўлса, чет эллик инвестор бошқаруви остига қолган давлат қарамоғидаги акциялар пакетини, ташкилотни самарали бошқара олиши учун тақдим этиши. Келажакда, самарали ҳамкорликда ушбу инвестор қолган давлат акцияларини сотиб олиши учун имтиёз яратиб бериши керак.

Республика иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш фаолияти самарадорлигини ошириш, хорижий инвесторларни мамлакатимиз имкониятлари ва салоҳияти тўғрисида хабардор қилиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва ўзлаштириш соҳасида давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий ижро ҳокимияти органлари фаолиятини мувофиқлаштиришни яхшилаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги томонидан паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор давлат корхоналарини, паст ликвидли объектларни ҳамда хусусийлаштирилган корхоналар давлат активларини аниқ мулкдорларга маълум бир инвестицион мажбуриятлар юклаган ҳолда сотиш амалиёти юритиши билан бирга, эндиликда портфелли хорижий инвесторларни ҳам жалб қилиш устида иш олиб бориши керак.

Инвестиция мажбурятлари билан сотилган ва давлат назоратида бўлган объектлар тўғрисидаги маълумотларни вилоятлар кесимида таҳлил қилар эканмиз, жами 2019 йилда 1131 та объект 2071995 млн сўм ва 503437 минг Ақш

доллари инвестиция киритиш ҳамда 34748 та янги иш ўринларини яратиш мажбуриятини юклаган ҳолда сотилганини кўришимиз мумкин бўлади:

1-жадвал

Инвестиция мажбурятлари билан сотилган ва давлат назоратида бўлган объектлар тўғрисида маълумот (Агентлик ҳисоботи)

	Худуд	Шартнома сони	шартнома (млн. сўмда)	шартнома (минг доллар)/	Шартнома (иш ўрни)
1	Қорақолпоғистон Республикаси	91	51835	0	1045
2	Андижон	168	243947	15700	6704
3	Бухоро	80	164485	107170	4113
4	Жиззах	65	200295	9500	2693
5	Қашқадарё	104	113697	2517	1432
6	Навоий	48	645245	0	998
7	Наманган	116	104323	38000	3018
8	Самарқанд	59	129990	23000	3731
9	Сурхандарё	120	124637	6257	2065
10	Сирдарё	57	51274	9520	1169
11	Тошкент вил.	223	242267	291773	7780
12	Фарғона	144	175595	48205	3186
13	Хоразм	68	132313	15236	2660
14	Тошкент шаҳри	29	437785	152700	2153

Фикримизча, давлат улуши мавжуд корхоналарга хорижий инвесторларни жалб қилиш муваффақияти улар киритадиган инвестицияларидан оладиган қайтими (даромади) даражаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Агар самара олинмаса инвестициялашга рағбат ҳам бўлмайди. Шунинг учун, хусусийлаштирилаётган корхоналарда самарадорлик кўрсаткичларини таҳлили муҳим аҳамият касб этади. Ушбу масалада республика акциядорлик жамиятлари имкониятларини кўриш учун нисбатан муваффақиятли фаолият кўрсатаётган ва инвестицион жозибадорлиги бу маънода анча юқори бўлиши мумкин бўлган республикаимиз тижорат банклари ҳолатини таҳлил қилиб кўрайлик.

Активлар рентабеллиги корпорация фаолияти самарадорлигини белгилаб берувчи асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Давр учун активлар

рентабеллигини (Return on Assets – ROA) қуйидаги формула билан ҳисоблаб топиш мумкин бўлиб:

$$ROA = P / A$$

бу ерда: P – давр учун фойда; A – давр учун активлар ўртача кўрсаткичи.

2-жадвал

Акциядорлик жамиятлари капитализациясида хорижий инвесторлар иштироки ҳолати динамикаси. (Марказий банк)

Банклар номи	Активлар рентабеллиги кўрсаткичи					
Йиллар	2015	2016	2017	2018	2019	2015-19 ўртачаси
Ориент финанс банк	0,057	0,042	0,064	0,050	0,054	0,054
Давр банк	0,031	0,044	0,056	0,042	0,054	0,045
Азиа Аллиансе банк	0,039	0,034	0,044	0,019	0,018	0,031
Траст банк	0,032	0,026	0,031	0,037	0,059	0,037
Ҳамкорбанк	0,034	0,031	0,025	0,028	0,034	0,030
Ипотека банк	0,014	0,013	0,021	0,013	0,019	0,016
Миллий банк	0,003	0,008	0,012	0,009	0,016	0,009
Қишлоқ қурилиш банк	0,009	0,008	0,004	0,009	0,019	0,010
Асака банк	0,012	0,009	0,002	0,028	0,003	0,011

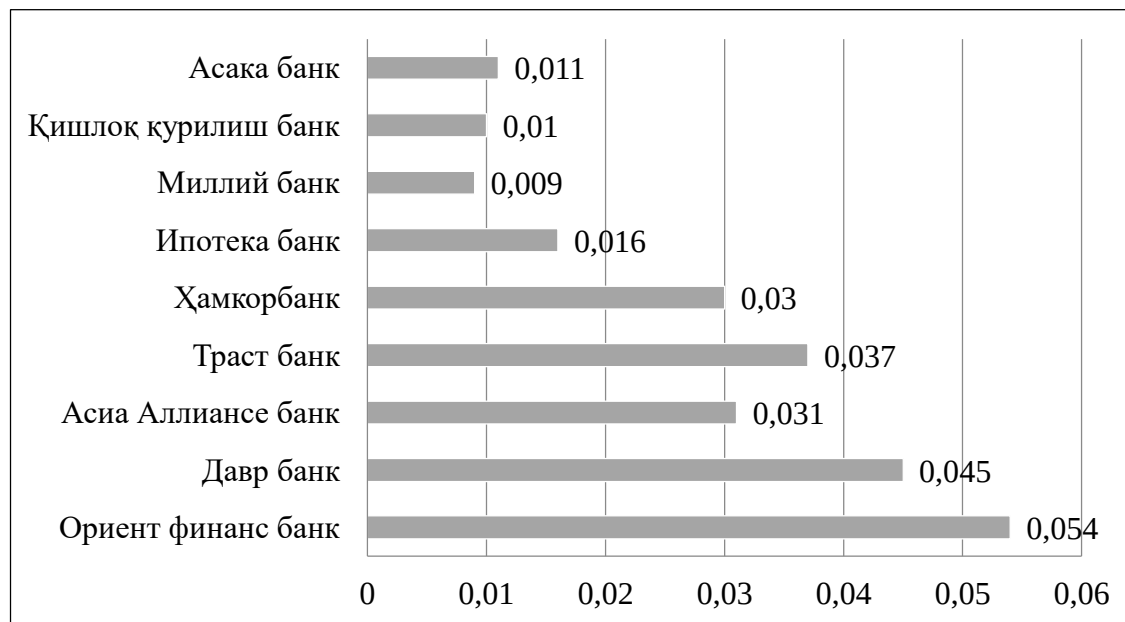
2-жадвални таҳлил қилганимизда Ориент финанс банк, Давр банк, Траст банк, Ҳамкорбанклар каби хусусий банкларда активлар рентабеллиги юқорироқ, Ипотека банк, Миллий банк Қишлоқ қурилиш банк, Асака банклар каби устав капиталида давлат улуши юқори бўлган банкларда эса пастроқ бўлганини кўришимиз мумкин. Масалан, охириги 2019 йилда Трастбанкда активлар рентабеллиги 5,9% бўлганида, Асака банкда атиги 0,3% бўлган, яъни 20 баробар паст бўлган. Охириги 5 йиллик маълумотлар бўйича ўртачалаштирганимизда ҳам хусусий банкларнинг устунлигини кўришимиз мумкин (1-расм).

Ушбу ҳолат хусусий банкларда активлардан фойдаланиш самарадорлиги давлат улуши юқори банклардагига нисбатан анча юқори бўлганлигини билдиради.

Потенциал инвесторни корпорация ўзлик капиталига киритган инвестицияларнинг самарадорлиги қизиқтириб, ушбу масалада капитал рентабеллиги (Return on equity, ROE) янада аниқроқ ахборот беради. Капитал рентабеллиги акциядорлар киритган капиталдан соф фойда олиш учун қанчалик самарали фойдаланилганликни кўрсатади:

$$ROE = \text{Соф фойда} / \text{ўртача йиллик акциядорлик капитали} * 100\%$$

Капитали рентабеллиги – активлар рентабеллигидан фарқли равишда, ташкилотнинг жами капитали (ёки активи) эмас, балки корхона мулкдорларига тегишли бўлган қисмидан фойдаланиш самарадорлигини тавсифлайди. Ушбу кўрсаткич бўйича танланган банкларимиз ва даврда ҳам хусусий банкларнинг сезиларли устунлигини кўрамыз.

1-расм. Тижорат банклари активлари рентабеллиги кўрсаткичи 2015-2019 йиллар ўртачаси (Марказий банк).

Потенциал инвесторни банк акцияларини сотиб олишга сарфлаган маблағи эвазига оладиган даромади(дивиденди)нинг кам деганда инфляция даражасидан ёки минимал шаклланган молиялаштириш ставкасидан кам бўлмаслиги қизиқтиради. Акс ҳолда инвестор ўз сармоясини банк устав капиталига киритмасдан, риск даражаси камроқ бўлган банк депозитларига қўйишдан манфаатдор бўлади. Капитал рентабеллигини таҳлил қилганимизда ҳам инвесторнинг инвестицияларидан кутилган даромадлилик даражаси хусусий банкларда қониқарли бўлганини, ва давлат улуши юқори бўлган банкларда эса капитал даромадлилиги минимал даражада ҳам инфляцион йўқотишларни қоплаб бермаслигини кўрамыз.

Корреляцион таҳлил шуни кўрсатадики, тижорат банки устав фондида давлат улуши қанча катта бўлса унинг рентабеллик кўрсаткичлари ҳам шунчалик паст бўлар экан. Хусусан, банклардаги устав фондидаги давлат улуши билан улар капитали рентабеллиги ўртасида корреляция коэффиценти -0,9238 га тенг бўлди. Яъни, рентабеллик давлат улушига тескари пропорционал бўлган экан. Ушбундан хулоса қилиш мумкинки, агар тижорат банклари устав фондида давлат улушини қисқартирсак ва уни хусусий, шу жумладан хорижий инвесторларига берсак республика банк секторида капитал рентабеллигининг сезиларли ўсишини кутиш мумкин экан.

3-жадвал. Тижорат банкларининг капитал рентабеллиги кўрсаткичлари.¹

Банклар номи	Капитал рентабеллиги кўрсаткичи					
Йиллар	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019 ўртачаси
Ориент финанс банк	43,28	37,1	54,7	30,03	26,54	38,3
Давр банк	31,06	28,65	24,19	24,92	26,51	27,1
Ҳамкорбанк	29,26	24,65	38,01	28,42	37,8	31,6
Траст банк	24,23	22,64	25,47	32,13	38,05	28,5
Асиа Аллиансе банк	22,8	19,39	24,78	14,03	14,17	19,0
Ипотека банк	16,89	16,77	22,28	15,53	11,53	16,6
Миллий банк	9	9,11	2,57	6,99	17,35	9,0
Қишлоқ қурилиш банк	2,86	5,73	12,4	8,85	7,95	7,6
Асака банк	9,3	9,3	1,9	27,05	1,7	9,9

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, тижорат банкларида хусусийлаштириш жараёнларини тугаллаш, банк капиталини оширишга акциялар дивидендига қизиқадиган хорижий портфель инвесторларни жалб қилиш учун, аввал тижорат банкларининг рентабеллик кўрсаткичларини кўтариш керак. Давлат улуши юқори бўлган банклардаги мавжуд менежментдан ушбу вазифанинг бажарилишини кутиш қийин. Шунинг учун, ушбу ҳолда ҳам банклар устидан самарали ташқи бошқарувни ташкиллаштириш учун хусусийлаштирилиши лозим бўлган банклардаги давлат акциялар пакети мустақил бошқарувчи компанияларга ишончли бошқарувга берилиши мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин. Йирик акциядор вакили бўлган бошқарувчи компания зиммасига тижорат банки капитал рентабеллигининг кўтарилиши масъулияти юкланиши учун унга корпоратив бошқарув усуллари доирасида кенг ваколатлар берилиши лозим. Бундай ёндашув давлат улуши юқори бўлган корхоналарга ҳам қўлланилиши мумкин.

Жаҳон амалиётида инвесторларни жалб қилишнинг самарали ахборотий усулларида бири - Инвестициявий таклифни тайёрлаш ва уни потенциал инвесторларга тақдим этишдир. Инвестициявий таклиф инвестиция жалб қилувчи ва инвестор ўртасидаги муносабатлар занжиридаги дастлабки бўғин ҳисобланувчи энг биринчи ҳужжатдир. Лойиҳа билан таништириш ва унга қизиқишни ошириш учун ишлаб чиқилган ушбу ҳужжат потенциал инвесторларга юборилади ва лойиҳанинг инвестор манфаати ва мезонларига мувофиқлигини аниқлаш учун зарур бўлган минимал маълумотларни ўз ичига олади. Инвестициявий таклиф бизнес-режа ёки техник-иктисодий асосномани ролини бажара олмайди ва инвестиция имкониятларини батафсил ёритиш, бизнеснинг ҳуқуқий мажбуриятларини очиқ бериш ва юзага келиши мумкин бўлган хавфларни баён қилиш учун мўлжалланган. Ушбу ҳужжатда лойиҳадан фойда олиш ва инвестиция қилинган маблағларнинг эҳтимолиги кўрсатилади.

¹ Жадвал Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Хусусан, таклиф қуйидаги масалаларда инвесторни хабардор қилишга қаратилади:

- Битимда таклиф этилаётган инвестиция тузилмаси;
- Компания, унинг таъсисчилари ва раҳбарлари ҳақида умумий маълумотлар;
- Компания фаолияти тўғрисидаги маълумот;
- Лойиҳа капитал бозорига инвестиция киритиш хавфларининг батафсил тавсифи, акцияларни баҳолаш, сиёсий ва иқтисодий вазият, ҳисобот формати, бухгалтерия ҳисоби ва аудит, солиқ солиш ва бошқалар;
- Инвесторнинг манфаатларига таъсир қилиши мумкин бўлган аввалги ва режалаштирилаётган транзакциялар ҳақида маълумот, компания шўъбалари, агар мавжуд бўлса, унинг инвестициялари тўғрисида маълумот. Қарз таркиби;
- Инвестиция муддатлари бўйича чекловлар.

Бу Инвестициявий таклифнинг стандарт америкача варианты бўлиб, у ўз фаолияти ва лойиҳаларидан хабардор бўлган инвесторлардан инвестицияларни жалб қилувчи мавжуд ва таниқли компаниялар учун мўлжалланган.

Тузилмасига кўра инвестициявий таклиф бизнес-режага ўхшаш бўлиб, фарқи шундаки, у менежерларга эмас, балки инвесторларга қаратилган. Бизнес-режа компаниянинг ривожланиш режасини, инвестициявий таклиф эса бизнес-режада белгиланган мақсадларга эришиш учун инвестициялардан фойдаланиш усулларини кўрсатади. Инвестициявий таклиф ҳам бизнес-режа каби стандартлаштирилган эмас.

Инвестициявий таклифни тузишда энг муҳим қоида – молиявий талабларга риоя қилиш бўлиб, молиявий режа ёки прогноз унинг асоси ҳисобланади. Идеал инвестициявий меморандум яратиш учун, фақат бизнес юритиш ва муайян тармоқ хусусиятларини билиш етарли бўлмай, уни тайёрлаш тажрибаси, шу жумладан, ХМҲС билан ишлаш тажрибаси ва инвесторлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш ҳам муҳимдир. Шунинг учун, уни ишлаб чиқишга консалтинг компаниялари ёки инвестиция воситачиларини жалб қилиш яхши самара беради. Яъни ушбу ҳолда ҳам хусусийлаштириш режаси белгиланган муддатларда амалга ошириш учун таклиф ишлаб чиқишда катта тажрибага эга бўлган ушбу жараёни қўллаб-қувватловчи ёлланма компания ёрдами фойда беради.

Инвесторлар корхонага инвестиция киритиш бўйича қарор қабул қилиши учун ўзига хос специфик характердаги маълумотга мухтож бўлади. Ушбу соҳадаги ахборот махсулотини яратишга қодир профессионаллар тойифасининг етишиб чиқиши узоқ муддат талаб қилиб, миллий таълим тизими учун келажақда ҳал қилиши лозим бўлган вазифалардан бири ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. www.uza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeevas-28-12-2018.
2. Давлат активларини бошқариш агентлигининг йиллик ҳисоботлари.
3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.